

Nepogrešivost i čulno opažanje

Nikola Grahek¹

Zamislamo da se, u sklopu jednog obuhvatnog epistemološkog istraživanja, od nas zahteva da nabrojimo empirijske iskaze za koje je plauzibilno pretpostaviti da se odlikuju nepogrešivošću. Sasvim je sigurno da bismo među prvima izdvojili upravo one kojima se subjekt zadržava na kvalitativnom opisu svojih trenutnih čulnih utisaka. Šta bi nas navelo da ih, bez većeg dvoumljenja, svrstamo u kategoriju nepogrešivih iskaza? Čini nam se da bi razlog prevenstveno trebalo tražiti u tome što je njihov doseg do krajnosti sužen, tj. što oni sadrže minimalan broj pretpostavki ili nose najmanji mogući broj implikacija. Kada subjekt, opisujući ono što u datoj situaciji opaža, kaže »Sada mi se čini kako vidim jednu plavičastu, elipsoidnu mrlju«, on ne tvrdi da njegovi utisci imaju svoj objektivni korelat u materijalnom svetu; isto tako, ne pretpostavlja da drugi subjekti imaju slične ili podudarne utiske; najzad, ne osvrće se na utiske koje je imao u nekom prethodnom trenutku niti išta govori o svojim budućim utiscima. Njegov iskaz je ograničen na usko polje trenutnih vizuelnih utisaka; stoga i nije čudno što je teško zamisliti u čemu bi on mogao pogrešiti – kao da mesta za pogrešku i nema. Razume se, nisu samo iskazi o čulnim utiscima maksimalno ograničenog dosega; takvi su, na primer, i iskazi kojima subjekt tvrdi da oseća bol ili da oseća vrtoglavicu, tj. iskazi o telesnim osetima. Razmatrajući problem nepogrešivosti iskaza o čulnim utiscima pozivaćemo se i na iskaze ovog tipa, a svi zaključci koji budu važili za prvu važiće i za drugu vrstu iskaza. Pod uslovom da je samo za empirijske iskaze maksimalno ograničenog karaktera plauzibilno tvrditi da predstavljaju predmet nepogrešivog znanja, naši zaključci će biti i znatno šireg dosega. Recimo, ako se ispostavi da se ni iskazi o čulnim utiscima ne odlikuju nepogrešivošću, ne samo da ćemo ovo obeležje moći da osporimo iskazima o telesnim osetima već ćemo imati i dovoljno dobrih razloga da tvrdimo da ga ne poseduje nijedna klasa empirijskih iskaza. Međutim, ispitujući epistemološki status iskaza o čulnim utiscima, mi pre svega želimo da utvrdimo može li subjekt na nepogrešiv način opisati sadržaj svog čulnog iskustva, tj. ono što u datom trenutku vidi, čuje, dodiruje ili na neki drugi način neposredno opaža. Pre nego što pokušamo da odgovorimo na ovo pitanje, definisaćemo sam pojam nepogrešivosti kao i još neke pojmove kojima je on epistemološki srodan. Pored toga, naznačićemo opšti okvir unutar kojeg se u savremenoj filozofiji s jedne strane brani, a s druge strane osporava valjanost teze o nepogrešivosti iskaza o čulnim utiscima.

¹ Ova studija predstavlja deo šireg rada koji je prijavljen u okviru projekta »Logičko-metodološki problemi savremene filozofije« Instituta za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Rad je finansiran od strane Republičke zajednice nauke Srbije.

I

Kada se govori o osobenom epistemološkom statusu iskaza o čulnim utiscima, pored pojma nepogrešivosti obično se pominju i pojmovi samoočevidnosti i pouzdanosti. Ako na precizan način odredimo značenje ovih pojmova, bićemo u stanju da rasvetlimo njihove uzajamne odnose. To će nam, pak, omogućiti da utvrdimo na šta nas tačno obavezuje teza da subjekt ne može pogrešiti ukoliko svoj iskaz svede na opis trenutnih vizuelnih, taktilnih ili auditivnih utisaka. Na ovu tezu se pozivaju pojedini filozofi da bi pokazali u čemu se sastoji subjektov epistemološki povlašćen položaj kada su u pitanju njegovi sopstveni čulni utisci. No, pretpostavka o subjektovom povlašćenom položaju može se braniti i u slabijem obliku: idejom da on ima *krajnju reč* u pogledu istinitosti iskaza kojima isključivo govori kako mu stvari izgledaju, kako ih oseća ili kako mu zvuče. Očigledno je da ideja o subjektovoj suverenosti može imati značajnu ulogu pri konačnom određivanju epistemoloških karakteristika iskaza o čulnim utiscima; stoga i moramo na što precizniji način razjasniti njen smisao. Da bismo to učinili i da bismo pružili sažete odredbe pomenutih pojmova, sa »P« ćemo označiti iskaz »Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju«, a sa »S« subjekta koji (promišljeno) veruje da P ili zna da P; podrazumevaćemo da se S i lična zamenica koja se javlja u pomenutom iskazu odnose na istu osobu. Tada nepogrešivost, samoočevidnost i pouzdanost, kao i ideju da subjekt ima krajnju reč možemo definisati na sledeći način:²

(D1) »P« je *nepogrešivo* = df. Ako S veruje da P, onda P.

(D2) »P« je *samoočevidno* = df. Ako P, onda S zna da P.

(D3) »P« je *pouzđano* = df. Ako S veruje da P, onda S zna da P.

(D4) S ima *krajnju reč* u odnosu na »P« = df. Ako S promišljeno veruje da P i ako ne postoji neki protivdokaz PD u svetlu kojeg bi *on sam* odbacio svoja verovanja, onda P.

U (D1) »P je nepogrešivo« treba shvatiti na sledeći način: S *ne može* pogrešiti kada tvrdi da P. To znači da *definiens* moramo čitati ovako: »Nije moguće da S veruje da P i da ne-P«, tj. »Nužno je: ako S veruje da P, onda P«. Shodno ovom tumačenju (D1), tezom o nepogrešivosti ne tvrdi se samo da je pod datim okolnostima *de facto* isključena mogućnost da S bude u zabludi, već se tvrdi da je mogućnost pogreške i logički isključena. Isto tako, o nepogrešivosti se ovde govori i jedino u smislu nemogućnosti činjeničke pogreške: ideja o nepogrešivosti ne isključuje mogućnost verbalnih pogreški, do kojih dolazi kada je netačnost iskaza posledica pogrešne ili neprecizne upotrebe reči pre nego greške u samoj identifikaciji objekta ili svojstva na koje se reč odnosi. Drugim rečima, čak i kada je u pitanju vrsta iskaza za koju se tvrdi

² Definicije pojmova nepogrešivosti, samoočevidnosti i pouzdanosti preuzeli smo o B. Vilijamsa. Up. B. Williams, str. 306. (D4) predstavlja naš pokušaj da damo formalno određenje Ejerove ideje da subjekt ima krajnju reč u pogledu sopstvenih čulnih utisaka. Up. A.J. Ayer (3), str. 73.

da zadovoljava kriterij nepogrešivosti – na primer, iskazi o oblicima i bojama koji se trenutno javljaju u vizuelnom polju subjekta – ne sledi da će svaki iskaz ove vrste biti istinit u onoj formi u kojoj je izrečen; bez obzira na to što subjekt tačno identifikuje prisustvo sivkaste, romboidne mrelje u svom vizuelnom polju, njegov iskaz će biti netačan ukoliko on zameni značenje reči i upotrebi pridev »elipsoidan«, verujući da se njime označavaju romboidni oblici. Dakle, tezom o nepogrešivosti iskaza o čulnim utiscima pretpostavljaće se da smemo da zanemarimo verbalne pogreške koje unose nesaglasnost između verovanja i njegove jezičke formulacije. Tek kada se zastupa u svom najjačem obliku – dakle, kada je mogućnost pogreške i logički isključena – ova teza postaje epistemološki zanimljiva; naime, tek u tom slučaju iskazi o čulnim utiscima dobijaju, epistemološki gledano, posebno mesto unutar klase empirijskih iskaza.

U (D4) pominje se da S promišljeno veruje da P. Pod tim se misli da je S pažljivo razmotrio šta tvrdi iskazom u čiju istinitost veruje, tj. da ima pun uvid u njegov sadržaj. Pored toga, u (D4) se pretpostavlja da se subjekt S, epistemološki gledano, racionalno ponaša. Time hoćemo da kažemo da je S subjekt koji je spreman da u svetlu dovoljno jakog protivdokaza odbaci svoje verovanje.

Posle dodatnih razjašnjenja (D1) i (D4), ispitaćemo u kakvim odnosima stoje gore definisani pojmovi. Prvo ćemo se zadržati na nepogrešivosti i samoočevidnosti. Logički gledano, iz »»P« je nepogrešivo« ne sledi »»P« je samoočevidno«; implikacija ne važi ni u suprotnom smeru. Pretpostavimo da subjekt odista ne može pogrešiti kada veruje da mu se čini kao da vidi jednu crvenkastu mrlju; to, samo posebi, još uvek neće značiti da on ne može imati odgovarajući vizuelni utisak i istovremeno ne znati koji ili kakav utisak ima. Drugim rečima, čak i da postoji potpuna podudarnost između subjektovog verovanja i utiska koji on u datom trenutku ima, to nam ne bi dopuštalo da zaključimo da će pojavu odgovarajućeg utiska uvek pratiti i znanje subjekta – nemogućnost pogreške ne povlači za sobom i nemogućnost neznanja.

Na isti način se može objasniti zašto iz samoočevidnosti ne sledi nepogrešivost. Prema tome, ako neko zastupa tezu o nepogrešivosti on ne mora u istim mah tvrditi da su iskazi o čulnim utiscima samoočevidni; isto tako, filozofa koji je sklon da im pripiše drugo obeležje ništa ne primorava da im prida i prvo obeležje. Nepogrešivost i samoočevidnost usko povezuju filozofi koji pretpostavljaju da subjekt ima savršeno znanje o svojim vizuelnim, taktilnim ili auditivnim utiscima. S jedne strane, opisi utisaka koje on daje nužno će biti tačni; s druge strane, on će neizostavno registrovati pojavu odgovarajućih utisaka. Iz svega što smo do sada rekli, očigledno je da nas sama teza o nepogrešivosti ničim ne obavezuje da prihvatimo ovu pretpostavku. Ideja da su iskazi o čulnim utiscima samoočevidni obično se brani tako što se tvrdi da je besmisleno govoriti da postoje nesvesna fenomenalna stanja. Kada se formuliše na ovako uopšten način, ovaj stav izgleda nesumljivo prihvatljiv. Ako ga formulišemo u nešto specifičnijem obliku – kao tvrdnju da je subjekt nužno svestan svih karakteristika svojih fenomenalnih stanja – nije isključeno da ćemo naći razloge

da osporimo njegovu valjanost. No, nećemo se dalje upuštati u raspravljanje ovog pitanja jer nas je samo zanimalo da odredimo u kakvom logičkom odnosu stoje pojmovi nepogrešivosti i samoočevidnosti.

Razmotrimo sada na koji su način povezani pojmovi pouzdanosti i nepogrešivosti. Imamo li na umu činjenicu da iz »S zna da P« sledi P i da je implikacija tranzitivna relacija, smesta će nam biti jasno da pouzdanost povlači nepogrešivost. U nešto formalnijem obliku ovo možemo predstaviti na sledeći način: $((S \text{ veruje da } P \rightarrow S \text{ zna } P) \ \& \ (S \text{ zna da } P \rightarrow P)) \rightarrow (S \text{ veruje da } P \rightarrow P)$. Pozivajući se na tranzitivnost implikacije, možemo isto tako pokazati da nepogrešivost i samoočevidnost uzete zajedno impliciraju pouzdanost: $((S \text{ veruje da } P \rightarrow P) \ \& \ (P \rightarrow S \text{ zna da } P)) \rightarrow (S \text{ veruje da } P \rightarrow S \text{ zna da } P)$. No, čini nam se da će i okolnost da je »P« nepogrešivo sama po sebi implicirati da je »P« pouzdano, tj. smatramo da je reč o dva ekvivalentna pojma. Da bismo dokazali da implikacija ide u oba a ne samo u jednom smeru, oslonićemo se na standardnu definiciju znanja, s tim što ćemo »S veruje da P« u (D1) i (D3) uzeti u značenju »S promišljeno veruje da P«. Prema standardnoj definiciji, reći ćemo da S zna da P ako, (i) P; (ii) S veruje da P; (iii) S ima dobre razloge da veruje da P. Svaki od ova tri navedena uslova predstavlja nužan, ali tek sva tri uzeta zajedno predstavljaju i dovoljan uslov za znanje.³

Shodno (D1), okolnost da je iskaz »P« nepogrešiv značiće sledeće: ako S veruje da P, onda P. To nam pokazuje da će prva dva uslova za znanje biti zadovoljena u slučaju da S veruje da P i da je njegovo verovanje nepogrešivo: uslov (ii) samim tim što S veruje da P, a uslov (i) zato što iz ove činjenice sledi da P. Međutim, da bismo mogli da kažemo da S zna da P neophodno je da bude zadovoljen i uslov (iii). Dakle, S mora imati dobre razloge da veruje da je »P« istinito, tj. on mora biti u stanju da odgovori na pitanje »Kako znaš da P?«. Pošto želimo da dokažemo da pouzdanost sledi iz nepogrešivosti, uslov (iii) mora na neki način biti sadržan u uslovu (ii); drugim rečima, ako S ima dobre razloge da veruje da P, oni u nekom smislu moraju počivati u samoj prirodi njegovog verovanja. Ma koliko ovaj stav u prvi mah izgledao paradoksalan, videćemo da se on može braniti; pomoću njega se, u stvari, dâ razjasniti u čemu se sastoji specifičnost znanja koje subjekt ima o svojim sopstvenim utiscima ili osetima. Ako se ovo prihvati i pokaže da (ii) ne implicira samo (i) već i (iii), u situaciji kada je iskaz »P« nepogrešiv biće dovoljno da S veruje da P da bi znao da P (jer »P« je pouzdano« =df. »Ako S veruje da P, onda S zna da P«).

Kada subjekt S tvrdi »Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju« ili kada kaže »Ja osećam bol« bilo bi čudno, ako ne i apsurdno, pitati ga »Kako znaj da imaš odgovarajući vizuelni utisak odnosno telesni oset?«. Ovu okolnost možemo objasniti na dva načina, zavisno od toga kakvo značenje pridajemo postavljenom pitanju. S jedne strane, njime od subjekta možemo zahtevati da nam pokaže da postoji neki pouzdan izvor njegovog znanja, tj. on nam mora pokazati da se nalazi u položaju da zna ono što svojim iskazom tvrdi. U tom slučaju, sledeći S. Hempšira, reći ćemo da je pitanje »Kako znaš?« neumesno jer sam »iskaz, kako svojim gramatičkim oblikom

³ Up. R.M.Chisholm, str. 16; A.J.Ayer (2), str. 35.

tako i svojim sadržajem, pokazuje da je govorno lice u najboljem mogućem položaju da tvrdi da zna da je njegov iskaz istinit⁴. S druge strane, postavljajući ovo pitanje možemo od subjekta tražiti da nam pokaže na osnovu čega tvrdi da ima odgovarajući vizuelni utisak odnosno telesni oset. Kao što na jednom mestu kaže Ejer, »pitanje »Kako znate?« predstavlja zahtev da pružite dokaz, da navedete drugi iskaz koji ide u prilog onom za koji tvrdite da ga znate, a u slučajevima ove vrste zahtev za daljim dokazom je bespredmetan, jer vaše pravo da budete sigurni u iskaz koji tvrdite nije zasnovano na istinitosti nekog vašeg drugog verovanja, već upravo na tome što stvarno imate ono iskustvo koje vaš iskaz interpretira⁵. Ako na ovaj drugi način protumačimo smisao gornjeg pitanja, reći ćemo da bi ga u datom kontekstu bilo bespredmetno postavljati, jer je očigledno da se subjekt ne oslanja na neki argument ili dokaz kada tvrdi da trenutno oseća bol ili da mu se trenutno čini kao da vidi jednu crvenkastu mrlju. Međutim, odatle neće slediti, kao što Ejer smatra, da samu pojavu odgovarajućeg utiska ili oseta treba shvatiti kao ono što subjektu daje pravo da veruje ili bude siguran u istinitost svog iskaza⁶. Da bi jedna činjenica postala razlog kojim možemo opravdati neko svoje verovanje ona nam mora, na neki način, biti poznata, tj. moramo je, u nekom smislu, biti svesni. Pretpostavimo li da subjektov utisak crvenog ili njegov oset bola predstavljaju vrstu kongitivnih iskustava, ovaj uslov će biti zadovoljen ali će se opravdanje tada kretati u krugu. Naime, dokaz da subjekt zna kakav utisak ili oset ima sastojao bi se u tome što je on svestan – dakle, što mu je u neku ruku već poznato-da ima odgovarajući utisak ili oset. Po Ejerovom mišljenju, ova teškoća može se otkloniti na sledeći način: opravdanje za subjektovo verovanje počiva na tome da je ono kauzalno povezano sa utiskom ili osetom koji se njime opisuje, ali sam subjekt uopšte ne mora biti svestan ove relacije⁷. No, u tom slučaju pojam opravdanja izgubiće svako epistemološko značenje; čak i da pomenuta kauzalna relacija postoji epistemološki gledano ona će biti irelevantna ukoliko je sam subjekt nije svestan. Prema tome, ako je uopšte umesno govoriti o razlozima kojima on može opravdati svoje verovanje, sigurno je da ih ne treba tražiti u samim utiscima ili osetima. Preostaje nam da ih ispitamo da li ih je moguće otkriti u prirodi njihovog verovanja.

Videli smo da je subjekt epistemološki idealno postavljen kada tvrdi "Sada mi se čini da vidim jednu crvenkastu mrlju" ili kada kaže "Osećam bol". Zato nam se i čini da bi na pitanje o izvoru svog znanja jedino on mogao reći: "Pa, radi se o mojim sopstvenim utiscima ili osetima; nisam li ja autoritet u tim stvarima?". Ako bismo ga, s druge strane, pitali na osnovu čega tvrdi da je njegov iskaz istinit, gotovo je izvesno da bi nam on odgovorio tako što bi prosto ponovio svoj iskaz. No, nije isključeno da bi na pitanje "Kako znaš", tj. na pitanje o izvorima i osnovama svog znanja, on mogao da odgovori na nešto informativniji i manje cirkularan način. Odgovor bi se mogao kretati u sledećem pravcu: "Pa, poklonio sam punu pažnju onome što svojim iskazom

⁴ S.Hampshire, str. 27.

⁵ A.J.Ayer (4), str. 122.

⁶ Up.A.J.Ayer (4), str.122.

⁷ U.A.J. Ayer (4), str.123.

tvrdim”. Budući da se subjekat, po prirodi stvari, nalazi u najpovoljnijem epistemološkom položaju i da se on ne oslanja na neki spoljni dokaz, plauzibilno je pretpostaviti da će sama okolnost da je obratio punu pažnju naono što tvrdi predstavljati razlog koji mu daje pravo da bude uveren u istinitost svog iskaza; ista ta okolnost može biti uzeta i kao ono što čini pouzdan izvor njegovog znanja. To znači da će subjekt koji *promišljeno* veruje da P u isti mah imati i dobre razloge za svoje verovanje, pod uslovom da je “P” iskaz kojim se ograničava na opis svojih trenutnih utisaka ili oseta. Ako, prema tome, u *definiensu* pojma nepogrešivosti dodamo da S *promišljeno* veruje da P, u slučaju koji nas zanima sledeće i da je “P” istinito i da S ima dobre razloge za svoje verovanje. Na taj način, biće zadovoljena sva tri uslova za znanje, s tim što će prvi i treći uslov biti sadržani u drugom. Ovo nam, pak, pokazuje da “ ‘P’ je nepogrešivo” povlači “ ‘P’ je pouzdano”, pod pretpostavkom da S *promišljeno* veruje da P. Kako implikacija važi i u suprotnom smeru, imamo pravo da tvrdimo da je u ovom kontekstu reč o ekvivalentnim pojmovima.

Na početku smo pomenuli da se teza o subjektivom povlašćenom položaju može braniti na dva načina: (I) idejom o njegovoj *nepogrešivosti*; (II) idejom o njegovoj *suverenosti*. Ko zastupa (I) tvrdiće sledeće: dok drugi mogu pogrešiti kada su u pitanju subjektovi utisci ili oseti, on sam nikada ne može biti u zabludi. Pod (II) se misli da jedna činjenica može biti uzeta kao dokaz da subjekt nije u pravu ako, i samo ako, je on sam prihvati kao protivdokaz:⁸ u tom smislu, subjekt ima krajnju reč u pogledu iskaza tipa “Ja osećam bol” ili “Sada mi se čini da vidim jednu crvenkastu mrlju”.⁹ (I) predstavlja jaku, a (II) slabu varijantu teme o povlašćenom položaju. Neko bi mogao tvrditi da varijantu (III), koja bi bila jača (II) ali slabija od (I), treba tražiti u ideji o subjektivnoj *neprikosnovenosti* : ako S veruje da ima određen utisak ili oset, moguće je zamisliti da on greši ali ne i da postoji neki valjan empirijski razlog kojim bi se to moglo dokazati.¹⁰ (II) i (III) se postavljaju kao alternativna rešenja tek kada se odbaci (I); međutim, nama se čini da (III) samo prividno predstavlja takvo rešenje. Da bismo ovo dokazali, pretpostavićemo da je, logički gledano, moguće da subjekt pogrešno veruje da oseća bol ili da mu se čini kao da vidi jednu crvenkastu mrlju. Tačno je, kao što neki filozofi primećuju, da odatle još neće slediti da je pogrešku moguće i otkriti.¹¹ Ovo se može objasniti time što utvrđivanje pogreške predstavlja dovoljan ali ne i nužan uslov za samo postojanje pogreške. No, ako stvar posmatramo iz čisto epistemološkog ugla, teško da ima smisla govoriti o mogućnosti pogreške ukoliko ne postoji neki efektivan test na osnovu kojeg bi se moglo utvrditi ili bar učiniti verovatnim da je ona postignuta, tj. ukoliko iskazi određene u načelu ne podležu empirijskom osporavanju.¹² Drugim rečima, subjektiv epistemološki status neće se niukoliko promeniti tim što smo dopustili da on može pogrešiti ali da se to ne dá i empirijski dokazati. To nam daje pravo da zaključimo da se (III) ili svodi na (I) ili predstavlja epistemološki neodrživo stanovište.

⁸ V. definiciju(D4) na str.4

⁹ Up.A.J. Ayer (3), str. 73.

¹⁰ Up.R.D. Bradley, str.200.

¹¹ Up:D:Pears, str.69;R.D.Bradley;str.200.

¹² U.A.J. Ayer(2), str.66.

No, ako i odbacimo(III), moramo ispitati šta je neke filozofe moglo navesti da prihvate ideju o subjektovoj neprikosnovenosti. Razlog možda treba tražiti u tome što oni na odviše strog način shvataju uslove pod kojima bismo rekli da je subjekt svojim iskazom pogrešno opisao utisak ili oset koji u datom trenutku ima. Označimo, kao i do sada, jedan iskaz tog tipa sa "P", a sa "F" činjenicu ili skup činjenica koje bi ukazivale da S nije u pravu kada tvrdi da P.S jedne strane, F može dovoljno uverljivo govoriti da je pogrešno tvrditi da P,tj. F može imati dovoljnu težinu da ubedi subjekta da povuče svoj iskaz. S druge strane, F može nedvosmisleno pokazivati da S nije u pravu, tj. iz F može slediti ne-P. u prvom slučaju, F će imati status jakog ili uverljivog protivsvedočanstva; u drugm slučaju, predstavljaće konkluzivan dokaz da ne-P. kada trvde da iskaz kao što je "P" ne podleže empirijskom osporavanju,filozofi koji zastupaju (III) zacelo smatraju da nije moguće zamisliti neko F koje bi imalo snagu konkluzivnog protivdokaza. Pored toga, oni prtpostavljaju da samo takvo F može dovesti u pitanje opravdanost subjektovog uverenja da je "P" istinito. Kao što smo videli,i činjenice znatno manje dokazne snage mogu biti uzete kao dobar razlog da se ospori verodostojnost subjektovog iskaza. Kada to ne bi bilo tačno, bilo bi besmisleno zastupati ideju o subjektovoj suverenosti. Razume se, ako je drugi slučaj moguć, tj. ako postoji ili je zamislivo da neko F koje tvori konkluzivan protivdokaz za "P", ideja o subjektovoj suverenosti će biti oborena, a samim tim i teza o njegovom epistmiolški povlašćenom položaju.

II

Pošto smo odredili značenja relevantnih epistemoloških pojmova i rasvetlili njihove uzajamne odnose, sada možemo u najopštijim crtama da prikažemo kako se u savremenoj filozofiji vodi spor o nepogrešivosti iskaza i čulnim utiscima, tj. oko najjačeg oblika ideje o subjektovom povlašćenom položaju. Prvi pravac napada na tezu o nepogrešivosti usredsređuje se na smu pretpostavku da je moguće konstruisati tp iskaza čiji bi dosg bio ograničen na usko polje subjktovh trenutnih vizuelnih, taktilnih ili auditivnih utisaka. Naime, neko ko bi želeo da dokaže da se ni iskazi tpa "Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju"ne odlikuju nepogrešivošću, mogao bi zastupati sledeće stanovište. Kada subjekt, u datoj situaciji opažanja, veruje da mu nešto trenutno izgleda kao jedna crvenkasta mrlja on pretpostavlja da je njegov vizuelni utisak po svojoj boji sličan onima koji su se javljali kada je na primer, gledao u kap krvi ili sovjetsku zastavu. Drugim rečima, mogao bi tvrditi da se u ovom slučaju subjekt ne zadržava samo na kvalitaivnom opisu datog utiska, već i da pretpostavlja da je u nekim ranijim situacijama opažanja imao vizuelne utiske odgovarajuće boje.¹³ako je tačno da iskazi tipa "Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju" sadrže ove pretpostavke,to bi mu dopuštalo da zaključi da oni *u stvari* idu van uskog okvira subjektovih trenutnih čulnih utisaka. Već sama ova okolnost mogla bi mu poslužiti kao dovoljno jak dokaz da je i u situacijama kada subjekt svoj iskaz svodi na opis trenutnih čulnih utisaka otvoren prostor za mogućnost pogreške. Ukoliko bi hteo da svoj argument pojača mogao bi ukazati na činjenicu da se subjekt ,

¹³ Up.H.Reichenbach, str.176; J.L.Austin(1), str.92;R.A.Imlay, str.235-235.

poredeći svoj trenutni vizuelni utisak sa utiscima koje je imao u nekim ranijim situacijama opažanja, mora oslanjati na pamćenje.¹⁴ Medjutim, pamćenje predstavlja nepouzdan izvor znanja, tj. mogući izvor pogreški. Postoji i drugi način da se pokaže da subjekt neizostavno mora pozivati na pamćenje kada veruje da je jedan iskaz gornjeg tipa istinit. Naime, opisujući svoj trenutni vizuelni utisak kao utisak crvenkastog, subjekt pretpostavlja da je na datu situaciju opažanja ispravno primenio pravilo za upotrebu odgovarajućeg deskriptivnog termina.¹⁵ samo pravilo kojim je regulisana upotreba jednog predikata za boje definisano je određenim brojem standardnih ili paradigmatičkih situacija, tj. nezavisno od karaktera subjektovog trenutnog vizuelnog utiskautska. Shodno tome, oslanjajući se na ovo pravilo subjekt mora imati na umu, tj. mora se sećati standardnih ili paradigmatičnih uticaja u kojima se predikat upotrebljava. A, kao što smo već ranije naglasili, pamćenje nije nepogrešiv izvor znanja. Ovaj argument razlikuje se od prvog utoliko što se njime ne dokazuje da subjekt svojim svojim iskazom, bilo na eksplicitan bilo na implicitan način, tvrdi da je u ranijim situacijama opažanja imao vizuelne utiske odgovarajuće boje. S druge strane, on mu je po svom krajnjem cilju blizak, jer poziva na semantičke uslove koji bi trebalo da pokažu da subjektov iskaz nužno ide van uskog okvira njegovih trenutnih čulnih utisaka.

Valjanost ovih argumenata može se osporavati na dva načina: (a) ili tako što će se prosto poricati da iskazi tipa “Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju” sadrže one pretpostavke koje im se argumentima pripisuju; (b) ili tako što će se priznati da ih oni sadrže istovremenotvrditi da je moguće konstruisati jednu drugu vrstu iskaza koji ni u kom pogledu na njima neće počivati. U drugom slučaju, zastupaće se stanovište da iskazi kojima subjekt govori o svojim trenutnim čulnim utiscima moraju isključivo biti sastavljeni od demonstrativnih simbola, tj. pokaznih zamenica.¹⁶ Jedan takav iskaz bio bi, na primer, izražen nizom reči “ovde, sada, ovo”. Izostavljanjem deskriptivnih termina iz iskaza o čulnim utiscima bile bi otklonjene one pretpostavke koje njihova upotreba, naizgled, nosi; time bi, pak, bila zajamčena nepogrešivost ovih čisto ostenzivnih iskaza. No, očigledno je da bi se ovo postiglo po cenu toga da iskazi o čulnim utiscima izgube svaki informativni i empirijski sadržaj; naime, rečenica koja bi pokaznim zamenicama samo beležila pojavljivanje čulnih utisaka po svojoj informativnoj vrednosti ni po čemu se ne bi razlikovala od prostih uzvika ili gestova.

Imajući i u vidu ovu teškoću, moglo bi se sugerisati da se neželjene pretpostavke ne moraju otkloniti izostavljanjem deskriptivnih termina iz iskaza o čulnim utiscima, već samo njihovim dodatnim ograničavanjem. Umesto da u datoj situaciji opažanja subjekt tvrdi “Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju”, on bi trebalo dalje da suzi svoj iskaz i da kaže “ Mislim da mi se sada čini....” Ili “Sada mi se čini kao da vidim nešto što bi bio sklon da nazovem ‘crvenkastom

¹⁴ Up. J.L.Austin (1), str.92;R.A. Imlay, str.235-236

¹⁵ Up.J.H.Chandler, str.102-105;F.G.Verges, str.246.

¹⁶ Up.A.J. Ayer (1) , str. 114-119

mrljom' “. ¹⁷Međutim, kao i u prethodnom slučaju, ovim korakom bi iskazi o čulnim utiscima izgubili svoj pravi empirijski sadržaj; značenje iskaza bilo bi pomerenom sa opisa utiska na izražavanje subjektive trenutne misli ili na izražavanje njegove sklonosti da u datoj situaciji upotrebi odgovarajući termin.

Prema tome, teza o nepogrešivosti ne može se s uspehom braniti ni uklanjanjem deskriptivnih termina iz iskaza o čulnim utiscima niti njihovim dodatnim ograničavanjem. Da bi se ona odbranila od gornjih prigovora neophodno je pokazati da iskazima tipa "Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju" subjekt S može na *intrinzičan način opisati* sadržaj svog čulnog iskustva u trenutku t. Drugim rečima, potrebno je dokazati da iz ovih iskaza "ništa ne sledi u pogledu stanja S u bilo kom trenutku različitom od t ili u pogledu postojanja bilo kog drugog subjekta S' koji je različit od S, u tom smislu da S i S' nemaju zajednički deo."¹⁸ pored toga, da bi se održala teza o nepogrešivosti mora se pokazati da primena deskriptivnih termina na datu situaciju opažanja ne podrazumeva nužno i pozivanje na odgovarajuća jezička pravila.

Pretpostavimo stoga da iskazi pomenutog tipa odista omogućuju subjektu da na intrinzičan način opiše svoje trenutne čulne utiske. Uzmimo, isto tako, da primena odgovarajućih deskriptivnih termina ne povlači za sobom pozivanje na jezička pravila. Da li bi se, samim tim, iskazi o čulnim utiscima odlikovali nepogrešivošću? Sužavanje dosega jednog iskaza na usko polje subjektivih trenutnih utisaka predstavljalo bi ne samo nužan nego i dovoljan uslov za njegovu nepogrešivost, ukoliko bi iskazi empirijskog sadržaja podlegali samo pogreškama *prediktivnog* i *retrodiktivnog* tipa. Dakle, pogreškama koje e tiču naših očekivanja, ekstrapolacija i pretpostavki upravljenih na neka prošla stanja ili događaje. Međutim, pogreške činjeničke prirode mogu biti *deskriptivnog* i *rekognitivnog* tipa, tj. one se mogu javiti kao posledica netačnog opisa ili identifikacije datog objekta ili utiska.

Drugi pravac napada na tezu o nepogrešivosti upravo ima za cilju da da pokaže da su greške ove vrste moguće i kada su u pitanju iskazi o čulnim utiscima. Mogućnost deskriptivnih i rekognitivnih pogreški dokazuje se na sledeći način: u prvom koraku se ukazuje na okolnost da postoji jasna razlika između subjektivog uverenja da trenutno ima utisak nečeg crvenkastog i samog utiska.¹⁹ Potom se uvodi takozvani *Hjumov princip* kojim se tvrdi da dva različita stanja možemo uvek u misli i uobrazilji odvojiti, tj. da možemo zamisliti da se jedno javlja odvojeno od drugog.²⁰ Na osnovu ovog principa i okolnosti da subjektivno verovanje i javljanje samog utiska predstavljaju dva različita stanja, zaključuje se da ne postoji nužan prelaz od prvog ka drugom, tj da je moguće bez protivrečnosti zamisliti da subjekt veruje da mu se trenutno čini kao da vidi nešto crvenkasto a da istovremeno nema odgovarajući

¹⁷ Up.D.Pears, str. 73; J.L. Austin, str.93-94.

¹⁸ A.J.Ayer(6), str.6.Pojam intrinzičnog opisa uveo je Ejer da bi njime objasnio osnovnu postavku klasičnog i savremenog atomizma.

¹⁹ Up.D.M. Armstrong, str.106; J.L.Mackie, str.22-23.

²⁰ V.D.Hume, str.634.

vizuelni utisak. Isti zaključak važi i u suprotnom smeru, jer nam *Hjumov princip* govori da je moguće zamisliti da pojavu crvenkastog utiska ne prati i subjektovo uverenje da ima utisak ove vrste.²¹ Ako su ovi zaključci tačni, iz činjenice da S veruje da P neće slediti da P, čak ni kada je "P" iskaz kojim se subjekt ograničava na opis svojih trenutnih utisaka. Kao što ni, obratno, iz okolnosti da je S istinito neće slediti da S veruje da P. Drugim rečima, iskazi tipa "Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju" neće za subjekta S biti nepogrešivi niti samoočevidni. Ukoliko ovi iskazi nisu nepogrešivi oni neće biti ni pouzdani, tj. neće biti dovoljno da S veruje da P da bi znao da P.

Argument koji se oslanja na *Hjumov princip* može se obesnažiti tako što će se tvrditi da subjektovo verovanje i pojava odgovarajućeg utiska mogu biti neraskiduivo povezani i pored toga što je reč o dva različita stanja. Naime, subjektovo uverenje da trenutno ima utisak nečeg crvenkastog razlikuje se od pojave samog utiska ili u tom smislu što oni ne predstavljaju numerički identična stanja li u tom smislu što iskaz "S veruje da mu se trenutno čini kao da vidi nešto crvenkasto" nije sinoniman sa iskazom "S trenutno ima vizuelni utisak nečeg crvenkastog". Međutim dva stanja li dva svojstva mogu se razlikovati u prvom pogledu kao što se i dva iskaza mogu razlikovati u drugom pogledu a da se to, samo po sebi, ne znači da je veza među njima isključivo kontingentne prirode. Recimo, oblik i veličina svakako predstavljaju dva različita svojstva objekta x; uprkos toga, ako objekt x ima neki oblik, x mora biti i neke veličine, tj. nije moguće zamisliti da x ima prvo svojstvo a da nema drugo. Isto tako, iskaz "x je crven" nije sinoniman sa iskazom "x je obojen; no i pored toga prvi iskaz očigledno povlači drugi.²²

Shodno tome, dabi smo dokazali da S može pogrešno verovati da da mu se trenutno čini kao da vidi nešto crvenkasto, ne može se samo pozvati na okolnost da S-ovo verovanje i pojava odgovarajućeg vizuelnog utiska predstavljaju dva različita stanja. čak i kada bi ova činjenica nedvosmisleno ukazivala na moguću nesuglasnost između subjektovog verovanja i pojave odgovarajućeg utiska, teza o nepogrešivosti bila bi time nužno osporena. Odbrana teze bi se u tom slučaju kretala u sledećem pravcu: ako su deskriptivne grške moguće i kada su u pitanju iskazi o čulnim utiscima, one će uvek biti verbalne a ne činjeničke prirode.²³ Drugim rečima, mogući nesklad između subjektovog opisa i stvarnih karakteristika njegovih utisaka nikada neće biti posledica netačne identifikacije, već samo pogrešnog izbora termina da bi se izrazilo inače tačno verovanje. Sve ovo nam govori da se mogućnost deskriptivnih pogreški ne dá dokazati teorijskim rasuđivanjem, već samo konstruisanjem situacija opažanja u kojima bi smo bili spremni da kažemo da je subjekt pogrešno opisao svoje trenutne čulne utiske. Pored toga, jedino se razmatranjem mogućih empirijskih slučajeva može pokazati da greške deskriptivnog tipa ne moraju, kada je reč o iskazima o čulnim utiscima, biti samo verbalnog nego i činjeničkog karaktera.

²¹ Up. D.M. Armstrong, str. 114.

²² V.C. Lewy, str. 138.

²³ Ideju da subjekt može samo u verbalnom smislu pogrešiti kada su u pitanju iskazi o čulnim utiscima zastupao je Ejer sve do 1956. Godine, tj. do objavljivanja knjige *problem znanja*.

Uzmimo stoga da je odista moguće zamisliti situacije opažanja koje bi nam dopuštale da zaključimo da je subjekt i to ne samo u verbalnom smislu, pogrešio. Čak i pod tim okolnostima teza o nepogrešivosti a, samim tim, i najjači oblik pretpostavke o subjektovom povlašćenom položaju, mogle bi se na posredan način braniti. Naime, moglo bi se tvrditi da situacije u kojima bi bilo osnovano pretpostaviti da je subjekt pogrešio ne moraju istovremeno biti i situacije u kojima se, na osnovu nekog nezavisnog svedočanstva, moglo utvrditi da je greška učinjena. Tako bi se, pozivanjem na okolnost da iskazi o čulnim utiscima ne podležu empirijskom osporavanju, teza o nepogrešivosti održala. jer, kao što smo već ranije istakli, ukazivanje na mogućnost pogreške nema nikakvu epistemološku težinu ukoliko grešku nije moguće otkriti ili dokazati.²⁴ Pored toga, subjektov epistemološki položaj se ne bi bitno promenio time što on ne bi bio nepogrešiv, već samo neprikosnoven u pogledu sopstvenih čulnih utisaka. To znači da samo pomenute situacije treba konstruisati tako da sadrže jedan skup činjenica na osnovu kojih se ne bi moglo utvrditi da je, u datom slučaju, subjekt imao netačna verovanja. te tek ako je moguće zamisliti ovakve situacije, valjanost teze o nepogrešivosti bila bi osporena, tj. bila bi dovedena u pitanje održivost najjačeg oblika pretpostavke o subjektovom povlašćenom položaju.

Međutim, ova pretpostavka se ne mora oslanjati na ideju o subjektovoj nepogrešivosti; u svom oslabljenom obliku, ona može počivati na ideji da on oma krajnju reč u pogledu svojih trenutnih čulnih utisaka.²⁵ Na primer, subjekt se može saglasiti da sledeće činjenice govore protiv njegovog uverenja da mu se u trenutku T1 čini kao da vidi blago iskošene pruge; (a) u narednom trenutku T2 on nedvosmisleno ima utisak kao da vidi potpuno uspravne pruge; (b) između T1 i T2 nisu se promenili ni spoljni ni unutrašnji uslovi nadraživanja; najzad, (c) subjekti koji su se nalazili u istim uslovima opažanja, imali su i u T1 i u T2 sasvim jasan utisak kao da vide savršeno uspravne pruge. No, ove činjenice će imati snaagu jakog protivsvedočanstva samo dotle dok ih sam subjekat kao takve prihvata; u protivnom, one neće moći biti uzete kao dokaz da je subjekt T1 imao netačna verovanja.

Ideja o subjektovoj suverenosti, kao krajnjoj tački do koje je moguće braniti pretpostavku onjegovom povlašćenom položaju, obično se pobija pozivanjem na moguće ili očekivane rezultate u nauci-tačnije, neurofiziologiji.²⁶ Naime, verujem da bi se utvrđivanjem nomoloških veza između subjektovih moždanih stanja i javljanja odgovarajućih čulnih utisaka došlo do pouzdanih empirijskih testova i apsolutno nezavisnih dokaza koji bi, u spornim situacijama, mogli da nadjačaju subjektovo svedočanstvo. Recimo, u trenutku kad subjekt S veruje da ima vizuelni utisak tipa G, neurofiziolog bi mogao utvrditi da se on ne nalazi u moždanom stanju tipa H- stanju koje je uvek pratilo pojavu vizuelnih utisaka tipa G. Okolnost da subjekt ipak veruje da ima vizuelni utisak tipa G, neurofiziolog bi mogao objasniti poremećajem u odgovarajućem neurofiziološkom mehanizmu. Pretpostavlja se da bi činjenice ove

²⁴ V. str. 12.

²⁵ Up. A.J. Ayer (3), str. 73 i (5), str. 305.

²⁶ Up. D.M. Armstrong, str. 109; P.E. Meehl, str. 103-108.

vrste na konkluzivan način dokazivale da je subjekt S u datom trenutku imao netačna verovanja o karakteru svojih utisaka. Prema tome, održivost ideja o subjektovoj suverenosti zavisice od toga da li je ova preporuka tačna, tj. da li je argukent koji se oslanja na neurofiziologiju valjan.

III

Prikazali smo strukturu i odredili i odredili smer argumenata kojima se napada teza o nepogrešivosti; pored toga, naznačili smo i moguće pravce njene odbrane. Procenjujući snagu ovih argumenata kao i moć odbrambenih poteza, bićemo u stanju da utvrdimo da li se teza o nepogrešivosti može može opovrgnuti odnosno održati. Pokaže li se da je u nekoj tački moguće osporiti njenu valjanost biće u isti mah dokazana i neodrživost jakog oblika pretpostavke o subjektovom povlašćenom položaju. U tom slučaju, moraćemo da ispitamo da li je moguće, protiv argumenata koji se oslanja na neurofiziologiju, braniti slab oblik ove pretpostavke: ideju da subjekat ima kranju reč kada su u pitanju njegovi čulni utisci.

Već smo ranije pomenuli da teza o nepogrešivosti na prvi pogled deluje uverljivo upravo zbog toga što su iskazi o čulnim utiscima maksimalno suženog dosega. I odista, u situaciji kada je subjekt svoj iskaz ograničio na usko polje trenutnih čulnih utisaka nije lako zamisliti u čemu bi on mogao pogrešiti, osim ako nije reč o pogrešci verbalnog karaktera. Međutim, ako je tačna pretpostavka da se subjekt, opisujući svoje trenutne čulne utiske, mora osvrutati na neke ranije situacije očigledno je da njegovi iskazi ne mogu biti maksimalno ograničenog dosega. Naprotiv, oni bi nužno išli van uskog okvira subjektovog trenutnog fenomenalnog polja. To bi, pak, značilo da teza o nepogrešivosti počiva na zabludi da iskazima tipa "Sada mi se čini kao da vidim jednu crvenkastu mrlju" subjekt može na intrističan način opisati svoje trenutne vizuelne utiske. Razotkrivanjem zablude na kojoj teza počiva bila bi joj osporena svaka, pa i početna uverljivost. Mada ovaj postupak nije neuobičajen u filozofiji, teško je poverovati da je on u ovom slučaju sa uspehom primenjen. Pogledajmo stoga da li subjekt, verujući da mu se trenutno čini kao da vidi nešto crvenkasto, stvarno pretpostavlja da njegov vizuelni utisak sličan onima koje je imao u nekim ranijim situacijama opažanja. Drugim rečima, da li on implicitno veruje da je u prošlosti imao utiske odgovarajuće boje?

Filozofi koji na ovaj način tumače sadržaj i doseg subjektovog verovanja obično polaze od sledećeg stava: opisati stvar a pomoću nekog predikata f znači svrstati je u klasu stvari sa određenim svojstvom. Na primer, opisati stvar a kao crvenu značilo bi da ona pripada klasi crvenih stvari. U slučaju koji nas zanima, opisujući svoj trenutni vizuelni utisak kao crvenkast subjekat bi ga svrstavao u klasu utisaka crvenkaste boje. Klasifikujući stvar a kao crvenu mi, po mišljenju ovih filozofa, pretpostavljamo da je ona po boji slična drugim članovima klase. Shodno tome, klasifikujući dati utisak kao crvenkast subjekat bi *barem* da pretpostavljao da je on po boji sličan utiscima koje je imao u nekim ranijim prilikama. No, nije isključeno da se subjekat pogrešno seća da je u nekim prethodnim situacijama imao utiske slične

njegovom trenutnom utisku. Na taj način se, pak, otvara prostor za mogućnost činjeničkih pogreški.

Gornjem zaključku mogu se staviti dva prigovora. prvo, klasa može biti sastavljena od samo jednog člana, tj. mi možemo bez protivrečnosti pretpostaviti da je stvar *a* jedinstvena po nekom svojstvu. Slično tome, subjekt može verovati da je njegov trenutni vizuelni utisak jedinstven po nekoj svojoj fenomenalnoj karakteristici. Ova mogućnost bila bi isključena ukoliko bi subjekt, verujući da je njegov trenutni utisak određene boje, morao pretpostaviti da je on sličan nekim njegovim ranijim utiscima. Druugo, verujući da stvar *a* pripada klasi stvari sa određenim svojstvom, mi ništa ne govorimo o drugim članovima klase; niti da oni postoje niti da im je stvar *a* slična. Razume se, ako postoje drugi članovi klase, stvar *a* im mora biti slična; isto tako, ako je subjekt u ranijim situacijama opažanja imao utiske crvenkaste boje, njegov trenutni utisak im mora biti sličan. Međutim, ovi kondicionalni stavovi ne sadrže nikakve egzistencijalne pretpostavke; njima su samo formulisane trivijalne posledice svake ispravne upotrebe bilo kog deskriptivnog predikata. To nam pokazuje da subjekt ne mora praviti nikakve pretpostavke svojim ranijim uticima kada opisuje sadržaj svog trenutnog čulnog iskustva. Drugim rečima, on se ne mora pozivati na onu vrstu svedočanstava koje mu jedino njegovo pamćenje može pružiti.

Međutim, ovim nismo dokazali da se subjekt ni na koji način ne mora oslanjati na pamćenje kada kada svoj trenutni vizuelni utisak opisuje kao crven, plav ili zelen. Pred nama još uvek stoji sledeći argument: koristeći predikate za boje da bi opisao kako mu nešto trenutno izgleda, subjekt se mora držati pravila kojima je regulisana njihova upotreba. Sama pravila definisana su određenim brojem standardnih ili paradigmatičnih slučajeva ; shodno tome, operišući pravilima u datoj situaciji opažanja subjekt mora imati na umu ove standarde ili paradigme, tj. mora se pozvati na pamćenje. No, može se desiti da on zaboravi ili da se pogrešno seća kako izgledaju paradigme za crvenu plavu ili zelenu boju. To ga, pak, može navesti da pogrešno opiše svoj trenutni vizuelni utisak.

Čini nam se da ovaj argument počiva na trima pogreškama. Prva se sastoji u tome što se uslovi pod kojima učimo značenja termina za boje neopravdano proširuju na svaki dalji slučaj njihove upotrebe. Druga se ogleda u tome što se merila na osnovu kojih procenjujemo da li neko u načelu vlada terminologijom za boje primenjuju na svaki pojedinačni slučaj upotrebe termina kao što su “crveno”, “plavo”, “zeleno”, itd. najzad, treću pogrešku nalazimo u tome što se argumentom iskrivljuje uloga koju pamćenje ima prilikom promene ovih termina. Mada se ove tri pogreške na mnogim tačkama ukrštaju, smatramo da ih ipak treba odvojeno razmatrati.

Ispitivanja strukture samog vizuelnog sistema kao i rezultati niza psiholoških eksperimenata govore nam da je skup primarnih boja sastavljen od tri para opozitivnih nijansi: crveno-zelene, plavo-žute, i crno-bele.²⁷ Ovaj skup predstavlja minimalan kontrastivni skup na kojem je izgrađen celokupan sistem boja. Lingvistički gledano, termini ili nazivi za primarne boje tvore kombinatorno jezgro u odnosu na koje se

²⁷ Up.G.A. Miller & P.N. Johnson-laird, str.342-346.

određuju značenja svih ostalih termina za boje. pretpostavimo da upotrebom termina za primarne boje ovladavamo tako što ih vezujemo za određene paradigmatične ili standardne slučajeve, tj. tako što kroz karakteristične crvene zelene ili plave stvari saznajemo koju boju označavaju termini kao što su “crveno”, “plavo”, ili “zeleno”.

U prilog ove pretpostavke mogu se navesti dva razloga. Prvo, u rečnicima se primarne boje po pravilu definišu kao nijanse karakteristične za neke stvari; recimo, crvena boja se definiše kao boja krvi, a plava kao boja mora. Drugo, nije isključeno da primarne boje pamtimo pomoću njihovih tipičnih nosilaca. Međutim, uspešno učenje referencijalne vrednosti bilo kog termina za boje uslovljeno je nekim kongitivnim i lingvističkim činocima. S jedne strane, boje se moraju prethodno odvojiti od drugih atributa vizuelnog iskustva; s druge strane termini kojima označavamo boje moraju prvo biti izolovani u zaseban semantički domen.²⁸ Ova dva uslova delimično nam objašnjavaju zašto deca relativno kasno ovladaju terminologijom za boje i zašto se proces učenja ne odvija kroz prostu primenu osenzitivnih postupaka. Budući da smo pažnju usredsredili na iskaze o čulnim utiscima, u ovaj proces moramo da uvedemo još jedan element. Naime, da bi se termini za boje ispravno primenjivali u ovom novom kontekstu, neophodno je shvatiti da je njihov referencijalni okvir pomešten za svojstva stvari na fenomenalne karakteristike vizuelnih utisaka. Mada se sam proces učenja ovim komplikuje, njegov bazični mehanizam ostaće nepromenjen.

Ukoliko je, uz navedena ograničenja, gornja pretpostavka tačna učenje termina za primarne boje odvijalo bi se na fonu paradigmatičnih ili standardnih slučajeva. Njima bi bila određena pravila za upotrebu ovih termina, tj. njihova referencijalna vrednost; pamteći, pak paradigme za primarne boje bili bismo u stanju da termine kao što su “crveno”, “plavo” ili “zeleno” primenjujemo na nove situacije opažanja. Da li to znači da u pozadini svake upotrebe ovih termina moraju stajati paradigme ili standardi, tj. da li njihova primena uvek podrazumeva sravnjivanje izgleda date stvari ili kvaliteta trenutnog utiska sa zapamćenim standardom? Čini nam se da ovaj zaključak ne sledi. Naime, smatramo da elementi pomoću kojih stičemo neku sposobnost-u ovom slučaju, sposobnost da ispravno primenjuje termine za primarne boje-ne moraju biti prisutni u daljoj manifestaciji te sposobnosti.

Da bismo ovo dokazali pozvaćemo se na jednu analogiju. Zamislimo da boje predmeta u prvo vreme održujemo poredeći ih sa odgovarajućim uzorcima u tabeli boja; na primer, predmete bismo opisivali kao crvene ukoliko bi se njihova boja podudarala sa uzorkom za crvenu boju – uzorkom ispod koga stoji naziv “crvena boja”. Da li to znači da bismo zauvek bili osuđeni da primenjujemo ovaj mukotrpan postupak. Naprotiv, sasvim je izvesno da bismo posle kratkog vremena boje predmeta počeli da određujemo oslanjajući se isključivo na njihov izgled. Predikati za boje su po svojoj suštini opsrvacionog karaktera; pozivanjem na okolnost da njihovom upotrebom u početku ne ovladavamo prostim opsrvacionim putem ne može im se osporiti ovo njihovo suštinsko obeležje.²⁹ Držeći se navedene analogije, slobodno

²⁸ Up.G.A. Miller & P.N. Johnson-laird, str.351.

²⁹

Nepogrešivost i čulno opažanje

možemo zaključiti da se subjekt ne mora oslanjati na zapamćene paradigme kada dati objekt ili trenutni utisak opisuje kao crven. Razume se, i dalje možemo govoriti da je odgovarajući termin subjekt primenio u skladu sa nekim pravilom; isto tako, pomoću nekog jezičkog pravila možemo objasniti zašto je on u datoj iskustvenoj situaciji upotrebio termin “crveno”.